

II. Mercy-féle telepítés Tolna megyében

A Tolna megyei német betelepítés történetében külön fejezetet képez a *Mercy család* birtokba jutása. Különösen figyelemreméltó, hogy a már kialakulóban lévő településeken milyen körültekintéssel figyelt a németországi telepesek vallási viszonyaira.

Mercy Claudius Florimundus D'Argenteau tábornok a Bánát kormányzója volt, és *III. Károlynak* a Bánát betelepítése céljából megszervezett telepítési bizottság elnöke. „Pálfától Bábaapátiig terjedő óriási birtokainak a benépesítése érdekében élénk telepítési tevékenységet fejtett ki, igen kedvező feltételek mellett, amelyek között mint külön kedvezmény ott volt a vallás és a lelkiismereti szabadság biztosítása is...”¹

Telepítési tevékenységét az 1727-ben adoptált unokaöccse, gróf *Mercy Antal Ignác Károly Auguszt* folytatta és fejezte be. A Mercy-birtokot, amelyet első *Mercy Claudius Florimundus* épített ki, *Vencel Zinzendorftól*, *Schilson bárótól* és a protestáns (református) *Székely családtól* vásárolták. 1722–1773 között a Mercy család Tolna vármegye legnagyobb földbirtokosa volt, s mint ilyen, élen járt a magánföldesúri telepítésben. Magyarokat, szlovákokat és elsősorban németeket telepített birtokaira.² A hatalmas Mercy-birtokot 1773-ban a Máramaros megyéből származó gróf *Apponyi Györgynek* adták el 780 000 forintért.

A Mercy grófok ökonomikus gondolkodása és a család modern birtokigazgatás iránti érdeklődése miatt nem vagy alig tettek különbséget alattvalóik vallási hovatartozása alapján. Míg a térség protestáns népessége az ellenreformáció következtében nagy konfliktusokba került, tömegesen vándorolt el a szomszédos Somogy vármegyébe, vagy távolabbi vidékre, addig a Mercy-birtok jobbágysága védelmet nyert földesurától.³

A Mercy-féle telepítésekben a lutheránus szeniczei *Bárány György* tanácsadóként is szerepet vállalhatott. Így kerülhetett sor arra, hogy a birtokai-kon kifejlesztett települések népességének etnikai és vallási érdekeit megfe-

¹ GVKL Schmidt–Tomka-féle hagyaték. Cédula- és kéziratanyag a Mercy családra vonatkozóan. Lásd továbbá: *Adolf Rieth*: i. m. 33. p. Továbbá *Szentkláray Jenő*: *Mercy Claudius Florimundus* kormányzata a temesi bánóságban. Akadémiai Értesítő a történettudomány köréből. Bp. 1909. A családról *Baróthi Lajos*: Adatok *Mercy Claudius Florimund* gróf életéhez. Temesvár, 1910.

² TMÖL Protocolla Congregationum I. k. 175. és 310. p. Mercy család örökösei élvezték *Mercy Claudius Florimundus* gróf (1666–1733-ig) minden kiváltságát, amit a császári udvartól elnyert a török elleni felszabadító háború idején szerzett érdemeiért. 1723-tól minden magyar főnemesi kiváltsággal felruházták. Itt jegyezzük meg, hogy *Mercy Claudius II.* nevelője a Tolna megyei lutheránus egyházmegye kiemelkedő személyisége, *Bárány György* prédikátor Lőrincen (Sárszentlőrinc) volt lelkész, majd tanácsadója. A Mercy családra és a telepítésükre a legjobb összefoglaló munka: *Gerhard Seewann*: Zur Familiengeschichte der Grafen Mercy und Mercy-Argenteau. Südostdeutsches Archiv. 1976/1977. XIX/XX. Bd. R. Odenbourg Verlag München. 53–70. p. Továbbá *Christoph Fichtner*: Untersuchungen zur Einwanderung in die Tolna. Südostdeutsches Archiv. XXXIV/XXXV, Bd. 1991/1992. München. 181–186. p.

³ GVKL Schmidt–Tomka-hagyaték. 4. köt. kézirat és jegyzetek. IV–II/310–318. p.

lelőképpen összehangolták. A vallási villongásokat elkerülendő, arra törekedtek, hogy a katolikus német, vagy magyar telepítések révén homogén falvakat hozzanak létre. Így a katolikus magyar lakosságú falvakba katolikus németek kerültek, vagy a protestáns (lutheránus) német falvakba hasonló vallású németek illetve szlovákok telepítését szorgalmazták. „...*Így történt, hogy az egy Kölesd kivételével a Mercyek birtokain számos tiszta lutheránus település keletkezhetett a tisztán katolikus falvak mellett ...még reformátusokat sem engedett a lutheránusok közé...*”⁴

A *Mercyek* lotharingiai származású katonacsalád volt, francia eredetű ősökkel, akik Liège környéki birtokosok voltak. A harmincéves háborúban a katolikusok oldalán harcoltak.

Longwyban született *Mercy Ferenc* báró, aki 1645-ben *Alleshey* mellett esett el. Ennek az unokája volt *Mercy Claudius Florimundus d'Argenteau*, aki a Habsburg császárhoz csatlakozott és mindvégig kitartott mellette, harcolva német területeken és Itáliában is a poroszok és a franciák ellen. A törökök elleni visszafoglaló háborúban kiemelkedő szerepet vállalt.⁵

Mercy Claudius Florimundus (I) mint a bánáti telepítési bizottság elnöke Hesszenben is élénk telepítési akciókat szervezett. A bánáti telepítési feladatok mellett, igyekezett a maga nagy kiterjedésű Tolna megyei birtokaira is telepéseket verbuválni. A Felső-Hesszenben végzett szervezési munka nyomán elsősorban lutheránus csoportok tömeges bevándorlása indult meg. A császár „szóban szemrehányást tett neki azért, amiért különös előszeretettel lutheránusokat fogadott birtokaira...”⁶ A telepítések azonban zavartalanul folytatódtak, a korábban magyar protestánsok által szórványosan lakott falvakba német evangélikusokat telepített. Különösen 1721–24 között szembetűnő a bevándorlás mértéke.⁷

Eugenius Savoyai herceg 1717-ben bízta meg a Bánát kormányzásával, 1719-ben Szicília-ban küzdött, ahonnan visszatérve VI. *Károly* császár grófi rangra emelte, s újra átvette a Bánság kormányzását, s mint kormányzó lesz a VI. *Károly* által felállított telepítési bizottság elnöke. (Präsident der Kameralverwaltung.) Tolna vármegyében 1722-ben szerezte birtokait.⁸

Fényes katonai pályáját 1734. április 29-én fejezte be. Itáliában a Muntun melletti csatában Crocettánál egy muskétás golyójától esett el.

Mercy Claudius grófi rangját és hatalmas birtokait – mivel ő nőtlen maradt – unokaöccsére és fogadott fiára *Mercy Antal Ignác Károly August de Argenteaura* hagyta.⁹ Az örökös folytatta és befejezte a Tolna vármegyei tele-

⁴ GVKL Schmidt-Tomka-hagyaték. 4. köt. „Somogydöröcske evangélikus egyházközség története.” Kézirat és cédulák. IV–12/241–243. p.

⁵ *Joseph Kallbrunner*: Ein Lothringer als Träger deutscher Kultur in Banat. Vorschau auf ein Lebensbild des Grafen *Claudius Florimund Mercy*. (Schicksalswege am Oberhein.) Hrsg. v. *Paul Wentzke* Heidelberg, 1952.

⁶ Uo.

⁷ TMÖL Conscriptio Domestica 1721–1725.

⁸ TMÖL Protocolla Congregationum 1696–1727. I. köt. 178. p. *Mercy Claudius* privilégiumát (nemesi kiváltságait) Tolna vármegye 1722. május 18-i közgyűlésén hirdették ki, amelynek senki sem mondott ellent. Ugyanakkor hirdették ki *Easzy Tóbiásnak* a gróf részéről kapott megbízólevelét is, aki mint ügyeinek teljhatalmú megbízottja ténykedett.

1723. május 28-án tartott vármegyei közgyűlésen hirdetik ki a királyi rendeletet, amely megadja a *Mercyek* számára a pallos jogot (ius gladii) TMÖL Protocolla Congregationum. I. köt. 310. p.

⁹ *Anton Mercy* 1691-ben ugyancsak Liège-ben született. Édesatyja szintén a katonai pályán vált ismertté. Antal szintén gróf és tábornoki rangot nyert, III. *Károly* és *Mária Terézia* idején a tábornoki karhoz tartozott, különböző harctereken szerzett elismerést. 1760. november 7-én *Mária Terézia* Horvátország és a Szerémség kormányzójává nevezte ki, amelynek központja Eszék volt. Itt halt meg 1767. január 22-én. A Hőgyészre szállított nagyúr holteste az általa épített csicsói kápolnába került örök nyugalomra 1767. március 10-én. (*Bleyer Jakob*: DUHbl. II. 248–249. p. Továbbá Brüsszle J.: i. m. III. k. 101. p.)

pítéseket. Antal gróf örököse fia *Mercy Claudius Florimundus* lett, akit atyjával együtt fogadott örökbe az előbb említett azonos nevű nagyatyai nagybátyja. Ő is Liège-ben született, de elődeivel ellentétben a diplomáciai életben futott be figyelemre méltó pályát. Tolna megyével a birtokain kívül az is kapcsolatba hozta, hogy gyermekkorában (Sárszent)Lőrincen *Bárany György* kiemelkedő képességű lutheránus lelkész, esperes volt a tanítója egy esztendeig.¹⁰ Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a katolikus főúr fiát a protestáns esperes családjában neveltette.

Mercy mint diplomata külföldön tartózkodott, de Tolna megyei birtokain igyekezett szigorú rendet tartani és tisztjei révén ellenőriztette is rendelkezéseit.

A falvai telepítését követően figyelmet szentelt azok egyházi és kulturális ügyeinek gyors rendezésére is. A szakadati római katolikus plébános kinevezésére 1722-ben történt intézkedés. A környező falvak, amelyek filiaként működtek, *Joseph Gruber* szakadati plébánosnak az alárendeltségébe kerültek. Mercy valószínűleg nem számított arra, hogy személyében protestánsellenes, vallási ügyekben türelmetlen, erőszakos személy kerül a katolikus egyházközség és az alája tartozó filiák élére.¹¹ Bár meg kell állapítanunk, hogy 1773-ig, amíg a Tolna megyei Mercy-birtokok a család kezében voltak és közvetlen irányítás érvényesült az uradalomban gazdasági, kulturális és egyházi ügyekben, többnyire elégséges védelmet nyertek a német, magyar és szlovák protestánsok a pécsi püspök és a vármegye fellépéseivel szemben. „...Tolna megye leghatalmasabb földesurai sőt valóságos kiskirályai voltak. Ehhez a lehetőséget nem csak a roppant nagy birtokai nyújtották, hanem azok a kiváló szolgálatok is, amelyeket mind a három Mercy az uralkodói udvarnak tett és az a nagy befolyásuk, amellyel e révén az udvarnál bírtak...”¹²

A Mercyek nagy kiterjedésű Tolna megyei birtokainak törzse a *hőgyésvi uradalom* volt,¹³ amelyhez több falu és puszta tartozott. A protestáns telepés falvak: *Kalaznó, Mucsi, Varsád, Felsőnána, Kistormás, Kölesd*. A két utóbbi falu a *kölesdi uradalom* része volt.

¹⁰ Schmidt János: *Szeniczai Bárany György élete és munkássága*. Paks. 1938. 25–26. p.

¹¹ Lásd *Brüsztle J.*: i. m. III. köt. 482. p.

¹² GVKL Schmidt-Tomka-hagyaték. Kéziratok. („Tolna-Baranya-Somogyi ág. hitv. evang. egyházmegye és gyülekezeteinek krónikája 1713–1781. Gyűjtögette Schmidt János györkönyi ev. lelkész.”) 61. p.

Lásd továbbá: *Gerhard Seewann*: *Zur Familiengeschichte der Grafen Mercy und Mercy-Argenteau*. Südostdeutsches Archiv. XIX/XX. köt. 1976/77. München. 62–69. p.

¹³ A 17. század végén a hőgyésvi uradalmat *széplaki Bottka Ádám* bírta. 1700-ban azután 104 000 forintért *Philipp Venzelin Zinzendorf* vásárolta meg, aki császári követ Párizsban, *XIV. Lajos* udvarában. 1699-ben született fia *Fülöp Lajos* pécsi apát és győri püspök. (Brüsztle: i. m. IV. köt. 169. p.)

A hőgyésvi uradalom és tartozékainak vételét két forrás némi eltéréssel a következőképpen rögzítette: 1722-ben 15 000 forintért *Mercy Claudius Florimundus* vette meg. (Brüsztle i. m.: III. 98–99. p.) *Korabinszky Máttyás* szerint: 1720-ban *Mercy, Schilson* bárótól vásárolta meg 15 000 forintért. (*M. Korabinszky*: *Geographica Historia Productenlexicon*. Pozsony, 1786. 24. p.)

Ugyanezt mondja *Dr. Rieth Adolf*: *Geogr. Verbreitung des Deutschtums in Rumpfungarn*. 34. p. Lásd még *Várnagy Antal*: *Hőgyész (Közégtörténeti monográfia) I. rész*. Hőgyész, 1990. 160–164. p.

Az *apari uradalom* területén keletkezett falvak, amelyeknek a telepes lakossága zömében szintén protestáns volt: *Kismányok, Izmény, Mucsfa, Bática-páti*. A pálfai uradalom része *Lőrinc és Pálfa*. Az eddig felsoroltak német etnikumú protestáns falvak voltak. A később csatolt *csernyédi uradalomban* keletkezett evangélikus német falu *Keszőhidegkút*. Egész biztosnak látszik, hogy az uradalom falvai vásárlás útján 1722-ben, illetve a következő években kerültek a Mercy család birtokába. 1722 előtt a Mercy család nem rendelkezett birtokokkal Tolna megyében. 1722 előtti időszakot áttekintve a vármegyei jegyzőkönyvekben nem találkoztunk e családi névvel, mint Tolna megyei földesúrral. A kismányokiakkal is csak 1722. július 22-én köti meg a telepítési szerződést.¹⁴

Az irodalmi forrásokban található bizonytalanságot azután eloszlatják a Bécsi Udvari Kamara intézkedései. Ezek szerint a Mercy család birtokába jutott falvak, puszták, mint a hőgyészi uradalom részei 1722. június 30.–július 27-e között lezajlott adásvételi akciók során jutottak a *Zinzendorf* famíliától Mercyék kezébe.¹⁵

Az 1722. június 30-án kötött szerződés értelmében a következő Tolna megyei falvak kerültek a Mercy család birtokába: *Nagyszékely* (Nagy Székely), *Kisszékely* (Kis Székely), *Mucsi* (Mucsy), *Závod* (Zavod), *Apar* (Apar et Praedia Palfalva), *Egres, Csetény* (Cseteny), *Szent Lőrincz, Bán* (Ban), *Udvari, Kölesd, Kistormás* (Kis Tormas), *Nagytormás* (Nagy Tormas), *Nána* (Nana), *Dömörkapu* (Demer Kapi), *Apáti* (Apathi), *Kismányok* (Kis Mányok), *Izmény* (Izmeny), *Alapsa, Murifalva, Varasd, Nagyvejke* (Nagy Veike), *Csókafő* (Csokaféő), *Bolyatha, Csely, Babd, Dus, Csefeő, Hőgyész, Saka-dath, Rekettye, Berény és Kalaznó* (Bereny et Kalaszno).¹⁶

A Mercyek, mint utaltunk rá, vehettek azonban valamilyen birtokot a *Schilson* családtól is. Bonyhádon, Kétyen (Kesző)Hidegkúton voltak részuradalmaik, amelyeket Mercyeknek adhattak el.

Varsád a református vallású *Székely István* alezredestől került a Mercy família kezébe vétel útján 1722-ben. Hosszú pereskedés során a pécsi pálos rend tartott igényt Varsádra és perelték mind *Székely Istvánt*, mind Mercyt.¹⁷ Ennek a tiltakozásnak ellenére a Székely család tisztje, ügyésze, „*ellentmondást*” készített, s kijelentik, hogy Varsádot 4500 forintért eladták 1722 augusztusában Mercynek. A birtokba helyezés ellen a jogban jártas rendfőnök *Gerdinich József* tiltakozott; úgy látjuk, eredménytelenül.

¹⁴ *Anton Tafferner: Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte. II. köt. Stuttgart, 1977. 176–177. p.*

¹⁵ Bécs Hofkammerarchiv Gedenkbücher, 449. köt. Folio: 456–466. 1722. június 30. Intimationsbefehl der Kaiserlichen Hofkammer an die untergeordneten ungarischen Behörden, daß Kaiser Karl VI. den Verkauf der Zinzendorfschen Prädien an Graf Mercy gutgeheißenen habe, worüber das weitere zu verfügen sie. Közli *Anton Tafferner: Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte, Stuttgart, 1977. Verlag Buch und Kunst Kepplerhaus. II. köt. 176–183. p.*

¹⁶ Uo. Az ismert telepítési contractusok, mint a kismányoki 1722. július 22-én, továbbá az *apari július 27-én*, amit egyébként Hőgyészen adtak ki, azt bizonyítják, hogy valamennyi telepes községgel ekkor került sor a kidolgozott szerződések aláírására.

¹⁷ Brüsztle J.: i. m. 100. p. III. köt.

Egy anyakönyvi bejegyzésből ismert *Johann Karl Richard* varsádi lelkész azon feljegyzése, hogy a német telepesek 1718-ban érkeztek, s ekkor a földesúr „*Sekeli*”¹⁸ azaz Székely volt.

Keszői (Keszőhidegkút), *Csernyédet*, *Csicsópustával* együtt kicsit később szerezte meg a Mercy család. Brüsszlétől ismeretes, hogy 1726. május 26-án vették meg 1000 forintért a lutheránus *Zsitkovszky Sámuel* ügyvédtől, akinek a kezére zálogként jutott Hidegkúttal együtt. Hosszú pereskedés után *Mária Terézia* 1745-ben mint kincstári birtokot *Mercy Antal* grófnak ajándékozta.¹⁹

Mint utaltunk rá, ugyancsak *Zinzendorf gróf* kezéről került Mercy-birtokba az *apari uradalom*, amelyhez 1722-től *Izmény*, *Mucsfa*, *Kismányok*, *Bátaapáti* is tartozott, s amelyben részint *Zinzendorf*, majd a Mercyek közvetlenül Németországból érkezett német telepeseket fogadtak. Ezeket a telepeseket *Mercy* ágensei toborozták, eredeti úticéljuk a Bánát volt, de a császár engedélyével magánbirtokaira is irányíthatott telepeseket a különböző német tartományokból, főleg hesszeni kerületekből. Mercy-birtokhoz tartoztak az Apar körüli katolikus falvak is, amelyek német lakosai ugyanekkor kerültek Tolna megyében fekvő Mercy-uradalmakba.

A Mercy dinasztia telepítési politikája, az uradalmakban a falvak termelésének, kulturális életének fellendítésére tett intézkedéseik, mély nyomot hagytak az itt élő népek emlékezetében. Különösen a protestáns falvak népei és értelmisége gondolkodásában. A „*keszői krónika*” (*Keszőhidegkút*) 1781-ben csupán *Claudius Florimundus Mercyt* említi, mint őseiket telepítő földesurat, noha ismeretes és utaltunk arra, hogy pl. Felsőánára, Izménybe, Kismányokra stb. minden kétséget kizárva, már *gróf Zinzendorf* földesurasága idején (1718–21) is vándoroltak közvetlen a német választófejedelemségekből telepesek, 1718-ban a varsádi németek. A krónikaíró lelkész azonban nem emlékszik már sem *Zinzendorf grófra*, sem *Schilson* uraságra.²⁰ A „*kismányoki krónika*” viszont határozott utalásokat tesz olyan telepítésre, amelyet a *Zinzendorf család* hajtott végre. Ugyanez a forrás utal arra, hogy a lutheránus jobbágycsoportokat Kistormásra, Kölesdre, Bátaapátiba és Lőrincre (Sárszentlőrinc) a Mercyek telepítették le. E két egyházi forrás tanulmányozása során Schmidt 1924-ben készített kéziratában – áttekintve a hesszeni telepítésre addig gyűjtött forrásait – a következőket írta mintegy értékelésnek szánva: „...*Ha nem is mindenütt a Mercyek telepítették le az említett településekre a lutheránus német parasztokat, mégis a települések életének megindulása után csakhamar ők lettek a földesurak, ők fejezték be a falvakban az evangélikus német és magyar lakosság telepítését, benépesítést, szabályozták a maguk és telepesaik közötti viszonyt, támogatták őket gazdaságilag, segítségükre*

¹⁸ MOL Mikrofilmtár. Varsádi anyakönyv 1722. I. füz.

¹⁹ *Jakob Bleyer*: i. m. DUHbl. II. évf. 249. p.

²⁰ GVKL Schmidt-Tomka-hagyaték. Kéziratok és jegyzetek. „*Keszői krónika*” és a „*Kismányoki krónika*”. Schmidt a jegyzeteit a húszas években készítette, és szisztematikusan gyűjtötte a telepítésre vonatkozó egyedülállóan értékes adatokat ezen egyházi eredetű forrásokból.

voltak gyülekezetekké való szervezkedésükben, tanítók, lelkészek szervezésében, egyházi épületeik felépítésében. Ők lettek lutheránus alattvalóik védelmezői a katolikus vármegye és a klérus üldözésével szemben, ezért az ő földesuraságuk alatt – különösen az első években 1721–24 között – Hesszenből tömegesen bevándorló evangélikusok főként Tolnában az ő birtokaikon telepedtek le, s nem kerülnek a Bánátba ahova eredetileg szánva voltak...”²¹

A kistormási evangélikus gyülekezeti levéltárban Schmidt még talált feljegyzéseket arról, hogy Mercy gróf hogyan irányította tolnai uradalmába a Bánátba szánt németországi telepéseket, ezeket az adatokat sikerült összehasonlíttania a Hesszeni Állami Levéltárban mintegy hetven évvel ezelőtt végzett kutatási munkája során talált dokumentumokkal.²²

A német telepések eredetileg tehát a bánáti térségbe szándékoztak vándorolni. Hesszenben az agitáció erre irányult. A települők szándékában akkor következett be nagy fordulat, amikor Bécsben több napot eltöltve, a Mercyek ágensei tájékoztatását hallgatták meg. Több tényező hangsúlyozása meggyőzte őket, hogy Tolna vármegyében a Mercyek birtokait válasszák. A telepítő ügynökök azzal érveltek, hogy a Bánát vizes, egészségtelen térség, szemben a kitűnő adottságú Tolna megye tájaival.

„A protestáns telepeseknél döntő súllyal esett latba, hogy Mercy gróf megbízottjai teljes vallásszabadságot helyeztek nekik kilátásba. Otthon, különösen Hesszen ura Ernst Ludwig, azzal igyekezett alattvalóit visszatartani a kivándorlástól, hogy figyelmeztette őket arra a veszedelemre, amely a Bánátban a vallásszabadságukat fenyegeti. Különben is a török közel volt a Bánáthoz, míg Tolnában ez a veszély teljesen elmúlt már...”²³

A Bánátba indított telepéseket Mercy gróf Tolna kikötőjében szállíttatta le a hajókról. Itt készítették a mustrákat róluk és irányították a különböző falvaiba, illetve pusztákra.²⁴ Kétségkívül a pécsi püspökség, de a vármegye is ellenszenvvel tekintett erre a telepítési akcióra, tekintettel arra, hogy Mercy elsősorban a protestáns hessenieket válogatta ki. A császárhoz panaszt küldtek. A pécsi egyházfő eredménytelenül lépett fel Mercy Claudius ellen, mert ugyan a császár audienciára kérte a gróft, de a jobbagyok vallási megkülönböztetése ügyében keletkezett nézeteltérések a nagy telepítési feladatok megoldásában nem bírtak olyan nagy súllyal, hogy a császár megkérdőjelezte volna nagy tekintélyű alattvalójának munkálkodását. Bár több adat biztosan utal arra, hogy nem örült az udvar a pécsi püspökség panaszának.²⁵

Mercy telepítési szerződésai azonos szempontok alapján készültek, s

²¹ GVKL Schmidt-Tomka-hagyaték. Kézirat. I/1. 69. p. (Hesszeni levéltári adatok a lutheránusok betelepítéséhez.)

²² GVKL Schmidt-Tomka-hagyaték. Kéziratok. („A Tolna-Baranya-Somogy ág. hit. ev. egyházmegye és gyülekezetek krónikája 1713–1781-ig. Gyűjtögette Schmidt János győrkönyi ev. lelkész.”) 207–215. p.

²³ Schmidt János idézi Sántha Károly: „A sárszentlőrinci evangélikus egyház története.” 1924. c. kéziratot. Gerlingeni Városi Könyvtár és Levéltár. Schmidt-Tomka-hagyaték. I/1. köt. 71. p.

²⁴ Uo. 73–74. p.

²⁵ Uo.

valamennyit a hógyészi uradalom központjában készítették. Kedvező telepítési feltételeket szabott az uradalom, amely kétségkívül az élet megindításához járult hozzá, és kedvező gazdasági körülményeket teremtett a németországi bevándorlók számára, s alkalmas volt a további betelepülések ösztönzésére.

A kismányokiakkal kötött telepítési szerződésük szerint, amely 1722. július 22-én kelt, a gróf átengedte a község teljes határát a kocsmáknak használatával együtt. Csak a vadászat és a halászat hasznát és jogát tartotta fenn az uradalom.

A betelepült jobbágyok szabad költözési joggal rendelkeztek, de mindenki köteles továbbköltözési szándékát egy hónappal korábban az uraságnak bejelenteni. A távozni szándékozó köteles minden adósságát előbb rendezni és elviendő vagyona után járó hányadot lefizetni.

Végül kötelezte magát a földesúr is, hogy amennyiben az „önként vállalt” feltételeket betartják, az uradalom is be fogja azokat a maga részéről tartani. Ha összehasonlítjuk a szerződés pontjait, világosan szembeűnik, hogy csaknem teljesen megegyezik azokkal a toborzólevelekkel, amelyeket VI. Károly császár a német választófejedelemségekben terjesztett pátenseiben tett közzé.²⁶

Figyelemre méltó, hogy a későbbiekben a *Mercy-birtokokon* a robot és a tized megváltásának lehetősége több Tolna megyei uradalomtól eltérően előnyösebb módon volt lehetséges. A varsádi telepések éltek először ezzel a joggal.²⁷

A kontraktusban a vallásszabadság biztosítása külön pontban szerepel. Az újra megkötött, vagy később keletkezett szerződésekben is azt hangsúlyozták, hogy bárhonnán jövő támadás ellen megvédik a vallásuk szabad gyakorlatát. 1728-ban (Szent)Lőrinci protestáns német jobbágyokkal kötött telepítési szerződésben, melyet *Balassa János* lelkész feljegyzett, a következő állott: „...*parte sua Aug. Conf. Ministrum tenere poterunt ab Inclytho Dominio Protectionem habituri*”. Tarthatnak a lőrinciek lutheránus lelkészt és az uraság védelmében fognak részesülni.

1733-ban újra biztosítja *Mercy* őket a vallásszabadság védelméről.²⁸

Mercy Claudius de utódai sem túrték, hogy az uradalom népeinek ügyeibe akár a pécsi püspök, akár a vármegye beleszóljon. Erre világít rá a következő eset is. A pécsi püspöki aula által kiküldött fővicarius tiltakozása ellenére mint földesúr ő hívott evangélikus lelkészt Kismányokra. 1733-ban a Kismányokon járó visitator hiába javasolta a lelképásztor elűzését, *Mercy Claudius* ezt egyszerűen megakadályozta.²⁹ Mint patronus keményen lépett

²⁶ *Schmidt János*: Német telepések bevándorlása Hesszenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében. Győr, 1939. 26–27. p. (Továbbiakban: Schmidt: Német telepések...)

²⁷ GVKL Schmidt-Tomka-hagyaték. Jegyzetek. 1820–30. közötti egyházközségi iratokról. (Varsád) VI–12/a.

²⁸ MEEL Szentlőrinci Gyülekezeti Levéltár. 1733. évi irat. Másolta *Schmidt János*: Gerlingeni Városi Könyvtár és Levéltár. III/2. köt. Kéziratok és levélmásolatok. VII–14/c.

²⁹ PPL Canonica Visitatio. 1733. Továbbá Brüstle J.: i. m. III. köt. 661. p.

fel a protestáns falvakban, ha papok részéről visszaélést vagy nem megfelelő életmódot tapasztalt, továbbá ha viszály tört ki a felekezetek között. Kölesden a református lelkész és a gyülekezet közötti viszályt a „...Nsg. generalis földesúr ő exellenciaja, szokott kegyessége szerint, mindkét résznek egymással való megbékélést és annak állhatatos megtartását parancsolta kemény büntetés alatt...”³⁰ Érdekes, hogy az egyházak belső ügyeibe is beleszóltak. A kismányoki esketési anyakönyv 1759-i bejegyzése szerint *Mercy Antal* intézkedett a vegyes házasságú családokban születő református-evangélikus gyermekek vallásáról.³¹

A Mercy család Tolna megyei birtokain a falvak népessége, gazdálkodása, általános gyarapodása már az 1750-es években jelentősen előrehaladt. Vallási türelmességük következményeként itt alakultak és fejlődtek a legerősebb lutheránus egyházközségek a 18. században.

A Mercy család telepítése révén a következő helyeken keletkeztek evangélikus gyülekezetek: Sárszentlőrincen, Kölesden, Kistormáson, Varsádon, Felsőnánán, Kalaznón, Kismányokon, Izményben, Mucsfán, Keszőhidegkúton, Bátaapátiban. 1718–1724. között döntő részben német etnikumú új betelepülőkből alakultak ezek az egyházközségek. Kölesdet és Szentlőrincet kivéve a németység alkotta a lutheránus közösségeket. A húszas és harmincas években azután „*hózzávándorlással*” erősen növekedett e települések lélekszáma. Ezekből a falvakból történő kirajzás a harmincas években hozzájárult Somogy megyében és Baranyában az ottani lutheránus német települések kialakulásához, illetve a már létezők megerősödéséhez.³²

³⁰ *Földváry László*: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Kiad. a Dunamelléki (ref.) egyházkerület 1–2. köt. Bp. Werbőczy Nyomda 1898. 2. köt. 242. p.

³¹ MOL Mikrofilm. Kismányoki esketési anyakönyv. 1759. 134. p. „...NB. *Omnia Sponsus Reform. Religionis, sine praecautum est apud Dominium ut protest suscepti ex hoc matrimonio cuius conque sunt sexus, religionis Lut: quam Sponsa quoque profitetur, sint addicti...*”.

³² *Szita László*: Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században. Kaposvár, 1993. Somogyi Almanach 52. sz. Szerk. *Szili Ferenc*. 63–67. p. (Továbbiakban: Szita: Somogy...)